

## Формування еклезіологічної доктрини у донікейський період

*протоієрей Миколай Цап'юк*

*Істина Христова ввірена самій Церкві, тобто усім членам її. Сила, що оберігає цю істину, прихована у живій одностій, і кожен по своїй мірі і можливостях повинен увійти у цю одностій.*

*(єп. Феодан «Про Православ'я»)*

Одним із найважливіших питань сучасного богослів'я є вчення про Церкву. Ні один догмат, ні одна частина церковного вчення не обговорюється так багато і не вивчається так детально в богословській науці усіх християнських віросповідань, як догмат про Церкву.

У наш час пошуки істинної Церкви і єдності в ній зайняли в духовному бутті людства таке ж місце, яке в перші віки християнства займали питання тріадології, христології чи пневматології [12, с. 29].

Існує певна кількість християнських церков та деномінацій, котрі у своїх доктринах посилаються на бачення Церкви апостолами чи першими християнами, часто перекичуючи і викиваючи із контексту окремі твердження святих отців. Саме тому актуальним є звернення до першоджерел, їхнє цілісне розуміння, опрацювання та аналіз.

«Збудую Церкву Мою, і врата пекла не подолають її» (Мф. 16. 18.), – така обіцянка Христа Спасителя, засновника цього божественного дому. Церква звернена до усього людства. Через неї Господь, котрий говорить: «І коли Я буду піднесений від землі, то всіх приведу до Себе» (Ін. 12. 22), – звертає свій поклик до насліддя Адама, в ній звершується благодатне відродження, освячення і духовний ріст кожного віруючого [5, с. 11].

Апостольське вчення про Церкву коротко зводиться до того, що Церква – Тіло Христове, Христос – Голова Церкви, кожний віруючий в Христа, що в плоті прийшов, є членом Тіла Церкви. «Так багато нас становимо одне тіло у Христі, а окремо один одному є члени» (Рим. 12. 5). «Бо, як тіло одне, але має багато членів, усі члени одного тіла, хоч їх багато, утворюють одне тіло, – так і Христос. Бо всі ми одним Духом хрестилися в одне тіло, всі одним Духом напоєні. Бо тіло не з одного члена, а з багатьох. А коли б усі були один член, то де було б тіло? Тепер же членів багато, а тіло одне. Тому чи страждає один член, з ним страждають усі члени; чи славиться один член, з ним радіють усі члени. І ви тіло Христове, а нарізно – члени» (1 Кор. 12. 12-14, 19-20, 26-27). Це Христове тіло

не має у світі чогось собі подібного. Церква, *«яка є тіло Його, повнота Того, Хто поповнює все у всьому»* (Єф. 1. 23).

Церква – єдина по своїй суті і по своїй природі, вона не може бути неєдиною тому, що *«Одне тіло; один дух, один Господь, одна віра, одне хрещення, один Бог і Отець усіх, Який над усіма, і через усіх, і в усіх нас.»* (Єф. 4. 4-6). Одну свою Церкву обіцяв створити Господь Ісус Христос, і її одну *«надбав Кров'ю Своєю»* (Діян. 20. 28).

Наступники святих апостолів учили, що Свята Церква є єдиною охоронительницею Божественної істини. *«Істину легко отримати від Церкви, – пише св. Ірєней Ліонський, – тому що апостоли, як багач у скарбницю, достатньо поклали у неї все, що відноситься до істини, так що кожний бажающий черпає від неї воду життя»* [2, с. 225]. У Церкві ми отримуємо благодатне оновлення від Духа Святого. Ідея Церкви в новозавітному вченні є головною, її думка проглядається у кожному творі.

З огляду на це, темою даної статті є вчення про Церкву, на основі досліджень та напрацювань святих отців та церковних письменників донікейського періоду, часу, коли у серцях і душах її членів відчутний був відгомін вчення Спасителя і жива проповідь апостолів та їхніх учнів. Повернення до першоджерел дає змогу краще зрозуміти сучасний стан Церкви, визначити причину суперечок та розбіжностей.

Християнство мало звертає уваги на наукові визначення людського розуму, воно вчить про спасіння душі людини. Тому в християнстві немає чисто теоретичних положень. Догматичні істини мають моральне значення, а християнська мораль спирається на догмати. Саме Церква є тим місцем, в котрому віра переходить у морально-етичне вчення, християнська догматика переходить у християнське життя. Тільки в Церкві може жити, розвиватись і спасатись людина, як і в кожному організмі окремі члени не ростуть і не розвиваються відсторонено один від одного, а завжди тільки в нерозривному зв'язку зі всім тілом. Без Церкви немає християнства, залишається одне тільки християнське вчення, котре само собою не може оновити впавшого Адама.

У своїй первосвященничій молитві Господь сказав: *«Отче Святий, збережи їх в ім'я Твоє, тих, кого Ти дав Мені, щоб вони були єдине, як і Ми. Не за них же тільки благаю, але і за віруючих у Мене за словом їхнім. Щоб усі були єдине: як Ти, Отче, в Мені, а Я в Тобі, так і вони нехай будуть в Нас єдине»* (Ін. 17. 11, 20-21).

У цих словах чітко виражена суть усього християнства: християнство не є яке-небудь відсторонене вчення, котре сприймається розумом і усвідомлюється кожним окремо. Ні, християнство є загальним життям у кожному, окремі особистості настільки об'єднуються між собою, що їх єдність можна порівняти із єдністю Осіб Пресвятої Тройці. Адже Христос не молився тільки за те, щоб збереглося Його вчення, щоб воно розповсюдилось по усій вселен-

ній. Він молився за живу єдність усіх віруючих у Нього. Христос молився своєму Небесному Отцю за улаштування, або, краще сказати, за установлення на землі природної єдності всього людства. *«Людство створене єдиним»* (Діян. 17. 26). *«У людей не було б ні ділення, ні суперечок, ні воєн, якщо б гріх не розсік єдність. І це головне в спасительному домобудівництві, – в плоті привести людську істоту в єдність з самим собою та із Спасителем і знищити лукаві замисли, відновити першопочаткову єдність, подібно до того, як найкращий лікар цілительними засобами відновлює тіло»* [2, с. 359].

Ось така єдність людських особистостей – не апостолів тільки, але усіх віруючих у Христа за словом їх – і утворює Церкву [6, с. 98]. На землі немає більше такої єдності, з якою можна було б порівняти єдність церковну. Така єдність знайшлась тільки на небі. Незрівнянна любов Отця, Сина і Духа Святого з'єднує три Особи у єдине, так що уже не три Боги, а Єдиний Бог, що живе триєдиним життям. До такої любові, котра багатьох могла б з'єднати у єдине, покликані люди, про що і Христос молився Отцю Небесному: *«Щоб любов, якою Ти полюбив Мене, у них була»* (Ін. 17. 26).

У наведених словах Христа істина Церкви поставлена в найтісніший зв'язок із таємницею Пресвятої Тройці. Люди, що вступили в Церкву і полюбили один одного, подібні трьом Особам Тройці, що поєднані взаємною любов'ю. Церква є якби єдиносутність багатьох осіб, що об'єднуються їх спільною любов'ю один до одного. Саме цю думку в наведених словах священничої молитви вбачають відомі отці і вчителі Церкви донікейського періоду.

Це вчення дав сам Господь наш Ісус Христос через апостолів, і воно не могло бути чужим ні одному її члену, та все ж розвиток Церкви визначав потребу детального тлумачення окремих питань, котрими й займались церковні письменники, виражаючи їх у своїх писаннях, і спільно на Соборах і соборних визначеннях.

Церква Христова завжди живе тими життєвими основами, котрі Божественним Засновником були покладені в її основу з самого початку при її створенні і облаштуванні. І їй за весь час свого існування на землі не потрібно було яких-небудь інших нових постанов для свого життя і розвитку, подібно до того, як дерево живиться соком, отриманим з глибини свого кореня, не чекає для свого росту і підтримання життя яких-небудь інших соків. Звідси у Церкві Христовій, скільки б вона не існувала на землі, завжди відчувалось і відчувається почуття її внутрішньої спорідненості і морального зв'язку із Церквою перших віків. Це почуття завжди супроводжується безперечною впевненістю в своїй істинності, усвідомленні внутрішнього зв'язку із першопочатковою Церквою [7, с. 27]. Цей шлях є настільки правильним, що його виключне значення визнають навіть ті, хто відділився від неї. Багато хто з них розуміють цей безсумнівний чинник, прагнуть різного роду махінаціями присвоїти собі

спадкоємність від Церкви перших віків християнства [10, с. 20]. Зрозумілим стає, чому для богословської науки має виключне значення дослідження давньої Церкви.

Поставлене головним в богословських пошуках догматичне питання про Церкву з часів реформації і до сьогодні не втратило свого живого інтересу. І слід зазначити, що західна богословська наука достатньо потрудилася для висвітлення цього питання. Але свої роздуми католицькі і протестантські дослідники спрямували не у те русло – вони втратили сам церковний дух. Для Православ'я, зокрема, необхідним є розкриття глибинного змісту вчення про Церкву, її величі і висот, що сягають небес. [4, с. 28]. Багато новітніх течій і вчень, що претендують на місце Церкви, висловлюють думку про визначення християнства в розумінні простої доктрини чи школи, тоді як християнство уособлює саме Церкву живу, святу, засновану Господом. У безцерковній формі християнство є одним тільки безжиттєвим звуком. Люди, що відкидають Церкву, роблять християнство смертельно сумним [5, с. 83]. Вони ставлять Господнє вчення в один ряд із іншими філософськими системами, а Ісуса Христа вважають за одного із давніх мудреців [7, с. 27].

*«Бог послав у світ Єдинородного Сина Свого, щоб ми жили через Нього» (1 Ін. 4.9).* Інколи у вченні земних мудреців зустрічаються осяяння істини, близькі до християнства, але Христос обновив людське єство, заснував Церкву і цим поклав початок новому життю, чого ні один філософ зробити не міг. Саме для утворення Церкви необхідне було зішестя на землю Сина Божого і Його Хрестна Смерть. А тому усі відмежування християнства від Церкви рано чи пізно призводять до заперечення Христа-Богочоловіка [9, с. 117].

Таким чином, за вченням Спасителя і за богослів'ям святих отців, істинне життя можливе лише при тісному, природному і реальному єднанні з Христом в Таїнстві Євхаристії, і це з'єднання з Господом утворює поєднання людей між собою, тобто єдине тіло Церкви. Отже, християнське життя по самій своїй суті церковне.

Згідно із уявленнями донікейських отців, Новозавітна Церква Христова являє собою продовження старозавітної, тобто особлива спільнота людей, поєднаних у Бозі, де зосереджені усі необхідні засоби для спасіння; вона є домом Божим, переповненим благодаті та істини, Тіло Христове, Наречена Христова. Віруючі, що перебувають у Церкві, об'єднуються Божественною благодаттю, вступають у тісне єднання з Христом, живуть одним спільним життям так, що у Церкві Христовій відчувається відбиток Божественного життя. І так, як суттєвою ознакою життя Божественного, є єдність, то і тут вона являється основою, безумовно, необхідною для Церкви. Тим бідше, що і Сам Засновник її, Господь наш Ісус Христос, бажав бачити Свою Церкву єдиною. Ось чому єдність, як суттєва ознака Церкви, є для донікейських отців

першоосновою, як у внутрішньому, так і у зовнішньому її житті. Заснована Спасителем і утверджена апостолами, вона є особливою релігійною спільнотою, що являє собою єдине ціле, і ця єдність членів Церкви між собою робить можливою єдність з самим Господом. Це внутрішнє єднання Церкви обумовлюється зі сторони Бога – єдністю благодаті й істини, а зі сторони віруючих, – єдністю віри і любові, зовнішня ж її єдність полягає у владі єпископа і церковних Таїнствах. При такому чіткому визначенні об'єднуючих початків, що складають необхідну умову існування і єдності самої Церкви, з точки зору святих отців, стає очевидним і те, що спільнота людей, котра б могла знаходитись у такому тісному єднанні з Богом, може бути тільки одною. І тому поза цією одною і єдиною Церквою нема і не може бути іншої, котра б могла привести своїх членів до вічного спасіння: *«Церква Христова не тільки єдина, але і єдиноспасаюча»* [3, ч. I, с. 26]. Тільки ця єдина Церква є істинною, апостольською святою і соборною. *«Ми дотримуємось того, що прийняли від апостолів, а вони передали нам Церкву тільки одну»* [3, ч. I, с. 297]. *«Одна тільки Церква отримала благодать життя і живе повік, і животворить народ Божий»* [3, ч. I, с. 278]. Нам передано *«Одне тіло й один дух, як ви й покликані в одній надії покаяння вашого; один Господь, одна віра, одне хрещення, один Бог і Отець усіх, який над усіма, і через усіх, і в усіх нас»* (Еф. 4. 4-6). Саме у цій єдиній і істинній Церкві, що отримала благодать життя, зосереджені усі Божественні блага, в ній тільки і можливе спасіння. Дім Раави і ковчег Ноя – ось символи єдності й істинності Церкви: *«Як у часи потопу, спасіння можливе було тільки у ковчезі Ноя, або, при зруйнуванні Ієрихону, тільки в домі Раави, так і Церква є єдиним місцем спасіння людей»* [3, ч. II, с. 176]. Дім Божий один, і ніхто не може де-небудь спастись, як тільки в Церкві. *«Нехай не думають, що можна спастись і унаслідувати життя і спасіння, не корячись єпископу і священикам»* [3, ч. I, с. 27]. Ті, що знаходяться поза Церквою у суперечці з єпископом, відділені від її єдності, не мають істинного життя, Духа Святого, їх доля – загибель. *«Ясно, – говорить св. Кіпріан, – що мертвими вважаються ті, котрі не є у Церкві Христовій, і що не може оживотворити другого той, хто сам не живе»* [3, ч. I, с. 278]. Наполягаючи на новому хрещенні єретиків при їх поверненні у Церкву, єпископ Карфагену завжди керувався тим переконанням, що *«поза Церквою немає спасіння»* [3, ч. I, с. 24; ч. I, с. 299].

Перш за все духовно-моральне життя віруючого, а саме єдність віри і братської любові поєднує їх в одній нероздільній спільноті. Єдність Церкви знаходить своє повне вираження в боговстановленому, видимому її влаштуванні. І в цьому відношенні Церква є єдиним нероздільним цілим, єдиною скріпленою і строго замкненою в собі релігійною спільнотою. Об'єднуючим початком тут служить церковна ієрархія з Богом дарованими засобами спасіння. Так як головним і виключним розпорядником всіх цих спасаючих засобів є

єпископ, то звідси і випливає безумовна єдність з ним кожного, хто шукає спасіння у Церкві Христовій. Ось чому, на думку свящм. Кіпріана, поняття бути в єдності із Церквою і в єдності з єпископом є тотожними. Всі ті, хто не хоче підкорятись законному єпископу, повинні бути визнані, як ті, що перебувають поза союзом із Христом, а отже, вороги Йому. Всі ці люди відомі під іменем – єретики. Звідси між Церквою і світом постійна боротьба, котра навіть при падінні окремих членів Церкви завершиться перемогою і торжеством віруючих у Христа. Досягається ця перемога єдністю з Христом і взаємною любов'ю у вічному царстві спокою і миру.

Усвідомлюючи себе Церквою Божою, Церква Христова разом з тим завжди визнавала себе спільнотою за своїм життєвим визнанням зовсім відмінною від інших людських об'єднань, котрим були притаманні житейські піклування. На противагу цьому вона визнавала себе громадою духовно-моральною, об'єднуючі основи котрої лежать не в чому-небудь зовнішньому, земному чи матеріальному, а набагато глибше, – в самих початках життя Божого і духу людського [7, с. 246]. Цими основами, як ми вже зазначали, були зі сторони Бога істина і благодать, даровані людині, і зі сторони духу людського – віра і любов. Саме вони уособлюють у собі істинну гармонію і єдність у Церкві, і вносять ту ж гармонію і єдність у життя її членів, об'єднуючи їх внутрішнім живим зв'язком, створюючи строгий духовно-таємничий організм. Усвідомлюючи у цьому свою життєву основу, можна сказати, свою душу, що внутрішньо об'єднує і оживляє увесь організм, Церква інакше і не уявляє свого існування тут, на землі, як тільки під умовою Богом встановленого у ній видимого устрою з ієрархією і Богом дарованими їй засобами – вчення, священнодіяння і управління. Це необхідні провідники її духовно-благодатного життя, а ієрархічні особи – посередники в справі її відродження і виховання [7, с. 248].

Саме тому Церква, за вченням ранніх отців, не бажала бачити у ієрархічних особах чого-небудь світського, зовнішнього, бо зовнішні сили, що могли діяти тільки на видимі ознаки життя її членів, не вносили животворящого початку у внутрішнє її життя, не виховуючи і не підтримуючи у них віри і любові Христових. На їхню думку, усе зовнішнє і видиме у Церкві повинно служити її духовному, внутрішньому, а тому воно і саме повинно бути одухотвореним. Будучи позбавленим цього характеру і несучи на собі тільки печать мирського блиску і сили, світський устрій, з точки зору святих отців, не тільки не в змозі внести в організм Церкви що-небудь живе і плідне, а навпаки, може принести йому згубну шкоду. Він зможе зовнішньо єднати членів, але не в силах прищепити їх внутрішньо, він зможе сприяти їх зовнішньому механічному приєднанню, але ніколи не приведе до внутрішнього – органічного їх об'єднання [4, с. 48].

Саме тому визначення Церкви розпочалось у святоотцівській літературі із дослідження її внутрішніх аспектів. Причина цього факту відома. Церква, як явище перш за все духовне, храм Божий в душі кожного віруючого, на перших порах свого існування на землі мала потребу саме у зміцненні цих духовних внутрішніх основ. Як явище перш за все духовне, вона і повинна була усвідомлюватись такою в уявленнях її перших послідовників. Коли ж в силу історичних обставин вона змушена була відстоювати законність і самостійність свого існування, і серед інших установ чисто людських для неї потрібна була і чітка юридична позиція, вона змушена була відмежовувати себе з-поміж інших.

Стан Церкви, як зовнішній так і внутрішній, затримував її розвиток. Жахиття гонінь часу Декія і його приємників Гала і Валеріана були не тільки великим зовнішнім злом для Церкви, але і порушували її внутрішній спокій. Затримуючи мирне розповсюдження Євангелії, вони наносили шкоду і цілісності Церкви, будучи причиною зречення багатьох її членів. Поява в Церкві великої кількості упавших і спротив їхньому перебуванню у пастви зі сторони мучеників і сповідників, послужило причиною суперечок, що фактично розділили тоді Церкву. У свою чергу, це викликало ще одне не менш важливе питання, про порядок прийняття відпавших. Суперечка, що виникла між Карфагеном і Римом про хрещення єретиків ускладнила і до того напружену ситуацію. Таким чином, цей час був часом боротьби за віру, міцність і єдність Церкви.

Ось чому вчення про Церкву у III ст. є більш повним і ґрунтовним, ніж у попередників, у котрих ще не було стільки причин так ретельно і всебічно виражати свої думки. Вони не тільки доповнюють своїх попередників, але і дають відповіді на зовсім нові, диктовані часом запитання.

Правда, в своїх еклезіологічних системах церковні письменники донікейського періоду торкається не однієї тільки зовнішньої сторони, вони говорять про внутрішню основу життя Церкви: віру, братську любов, єдинодушність усіх членів церковного союзу, як необхідні умови внутрішньої єдності Церкви, але усі ці якості можуть мати місце, на їхню думку, тільки при умові єдності членів Церкви з єпископом. Так що, хто відділяється від єпископа, той і не з Христом, не має любові, і не християнин, і навпаки, хто у спілкуванні з єпископом, той із Христом, має і любов і інші християнські чесноти. Зовнішня сторона Церкви є повним відображенням її внутрішньої. Саме ця формальна точка зору на Церкву, як видиме релігійне товариство людей, об'єднаних повнотою влади єпископа, і представляє новий момент в історії розвитку церковної самосвідомості.

Отже, стає зрозумілим саме собою: у спільноті єретиків і лжевчителів, як ворогів Христових, немає істинної віри в Бога, немає взагалі ні любові, ні духу

християнського чи якого-небудь добра. Потрібно визнати, що саме така думка відносно еретиків і лжевчителів була в той час могутнім засобом для відділення їх від вірних членів Церкви, чим відновлювався дуже потрібний і дуже бажаний спокій та єдність Церкви.

Церква сама визначилась про себе на другому Вселенському Соборі в коротких, але багатозначних словах Символу Віри: «*Віруєм в єдину, святу, соборну і апостольську Церкву*».

### Список джерел та літератури:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К.: Вид. УПЦ КП., 2004. – 1407 с.
2. Св. *Ириней, еп. Лионский*. Сочинения. /Пер. Прот. П. Преображенского. – Спб.: изд. 2-е книгопродавца И. Л. Тузова., 1900. – 559 с.
3. Св. *Киприан еп. Карфагенский*. Творения. Библиотека творений св. Отцов и Учителей Церкви Западной издаваемое при КДА. Т. I. Кн. I. – 330 с. , Кн. II – 350 с. К.: 1880.
4. Книга правил святих апостолів, вселенських помісних соборів і святих отців: Переклад з словянської С. М. Чокалюк. – К., 2008. – 366 с.
5. Гарнак А. Религиозно-нравственные основы христианства в историческом их выражении: Перев. А. Спасского.– Харьков, 1907. – 270 с.
6. Дроздов Н. Древнехристианский писатель Арнобий и его апология христианства. – К., 1917. – 458 с.
7. Иванцов А. О Церкви единой, святой, кафоличной и апостольской. – СПб., 1877. – 221 с.
8. Иларион (Алфеев), иером. Тертулиан: Жизнь. Творение. // Отцы и учителя Церкви III века. – М., 1996. – 350 с.
9. Иларион (Троицкий), архиеп. Очерки из Истории Догмата о Церкви. – М.: Паломник, 1997. – 580 с.
10. Кабижова Л. Святитель Климент, третий епископ Римский. // Журнал Московской Патриархии, 1987. – №1. – С. 10-16.
11. Касыдин Д. Разкол первых веков христианства. Монтинизм, новацианство, и их влияние на раскрытие учения о Церкви. – М., 1889. – 270 с.
12. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии. – М., 1994. – 383 с.
13. Никодим (Ротов), митр. Святой Киприан Карфагенский о Церкви. // Журнал Московской Патриархии. – М. 1960.- №1 – С. 70 – 78.
14. Поснов М. История христианской Церкви (до разделения церквей 1054). – К.: Путь к истине, 1991. – 609 с.
15. Ренан Е. История первых веков христианства. – М.: Терра, 1991.



16. Сагарда Н., Сагарда А. Полный курс лекций по Патрологии. – СПб.: Воскресение., 2004. – 1209 с.
17. Филарет (Денисенко), патр. Київський і всієї Руси-України. Доповідь на Ювілейному Помісному Соборі УПЦ КП (9-10 січня 2001р.) // Православний Вісник, – К.: Вид. УПЦ КП. №1 – 2 (січень – лютий). 2001. – С. 26 – 41.
18. Ципин В., прот. Церковное право. – М., 1995. – 442 с.
19. Яннарас Х. Вера Церкви. Введения в православное богословие: Пер. с новогреческого. – М.: Центр по изучению религий, 1992. – 232 с.